

Fyziokratická společnost a Karel Slavoj Amerling

V r. 1872 – tedy právě před 150 lety – bylo v Praze úředně povoleno definitivní znění stanov Fyziokratické společnosti. Podle nich účelem společnosti „je zvelebování vědomostí o hospodaření a hospodárnosti přírody, jakož vyzpytování a rozšiřování potřebných k tomu vědeckých vytríbených zásad a návodů, jichž napodobováním by vezdejší blaho lidské společnosti, obzvláště ale blaho obyvatel naší české vlasti pojištěno a zvýšeno býti mohlo.“ Zárodkem společnosti se stal kroužek státního rady a lékaře prof. Josefa Viléma z Löschnera, který se zajímal o přírodní vědy a jejich význam pro národní hospodářství. Jedním z iniciativních členů skupiny byl i Karel Slavoj Amerling, který navrhl, aby tuto pravidelně scházející se mužů založili organizaci, a slíbil vypracovat její stanovy. Tak vznikla Fyziokratická společnost, jejíž první návrh stanov pochází už z r. 1862.

V září 1862 se konal v Karlových Varech mezinárodní sjezd lékařů a přírodovědců, jehož tribuny Amerling využil, aby vyzval přítomné k podpoře fyziokratické společnosti, jejíž význam zde rovněž vysvětlil. Amerlingův projev na sjezdu měl

u posluchačů živý ohlas a získal zájemce o členství mezi přítomnými vědci – botaniky, zoology, veterináři a lékaři, českými i zahraničními.

Fyziokratická společnost rozvinula širou své aktivity: starala se o zvelebování

zemědělské půdy a zvyšování výnosů plodin, prováděla meteorologická pozorování, aby mohla činit předpovědi počasí, vydala tabulky se seznamem stromů a jejich škůdců, zajišťovala měření podzemních vod, zavedla veterinární službu na ochranu lesní zvěře, prováděla kontrolu zdravotního stavu drůbeže, včel a ryb, zajišťovala zdravotní kontrolu na trzích s houbami a zvěřinou. Zvláště zajímavý byl návrh zřídit chráněné oblasti, aby bylo zamezeno hubení vzácných druhů rostlin a zvířat.

Předsedou společnosti byl zvolen hrabě Lev Thun, tajemníkem se stal K. S. Amerling. Hrabě Thun, příslušník děčínské větve tohoto rodu, se za právnických studií v Praze seznámil a sblížil s okruhem přátel Josefa Jungmanna a dalšími předními muži české vlastenecké společnosti. Rod Thunů sice přišel do Čech z Tyrolska, ale po několika generacích a díky sňatkům s českými šlechtičkami tato rodina srostla s českým prostředím a v 19. století se již považovala za šlechtu českou, především ve smyslu tzv. zemského patriotismu. Thun sám hovořil česky, a to češtinou kultivovanou, za učitele si vybral Václava Hanku. Svůj deník si také psal v češtině. Byl přesvědčen, že germanizační politika Josefa II. byla omylem a v polovině 19. století je již v Čechách zcela nemožná. Znal dobře starší českou literaturu, byl jedním ze zakladatelů Maticе české a členem výboru Národního muzea. V r. 1842 se stal členem sboru pro vzdělání české řeči a literatury při Matici. Téhož roku vydal spis o současném stavu české literatury a jejím významu, kde své myšlenky podrobně rozvedl. Text dlouho připravoval a několikrát přepracoval na základě posouzení a doporučení několika významných osobností. Brožurka byla přijata českou veřejností s nadšením a Thun se stal v Čechách neobyčejně populární osobou. V r. 1848 za pohnutých dní Pražských svatodušních bouří zastával v Praze místo prezidenta zemského gubernia a koncem roku byl jmenován ministrem školství. I po svém odchodu z ministerského místa zůstal aktivní v politice jako poslanec.

Životní úspěchy a pády

Karel Slavoj Amerling, tajemník společnosti, si zaslouží podrobnější pozornost. Narodil se v Klatovech 18. září 1807. Jeho rodiče vedli zájezdní hostinec U Bílé růže, který se nacházel v centru města přímo na náměstí, jemuž dominuje vysoká štíhlá černá věž. Poloha hostince v místě rušného dění byla příznivá pro jeho provoz, ale málo vhodná pro volné chvíle chlapce. Když jednoho dne splašené koňské spřežení málem porazilo malého Karla, rodiče se rozhodli svěřit syna jeho prarodičům, manželům Jelínkovým, do blízkých Chudenic. Ti přijali chlapce s radostí. Dědeček Jelínek byl vzdělaný muž, který opustil teologická studia na univerzitě jen z pocitu odpovědnosti k rodině, aby převzal prosperující mydlářskou dílnu.

1 Manželé Amerlingovi.

Autor neznámý. Podle: Karel Herfort, Soubor prací univ. prof. MUDr. Karla Herforta. Praha, Nákladem Spolku pro péči o slabomyslné v Republice československé (1932)

Výchovy a vzdělání vnuka se ujal s nadšením a spatřoval v jeho budoucnosti splnění vlastních životních plánů – stát se vlasteneckým knězem. U prarodičů v Chudenicích žil Karel až do svých 11 let, kdy odešel studovat klatovské gymnázium. Znal dědečkovu přání, aby se stal duchovním, a nebylo mu proti mysli. Na gymnáziu ho však upoutaly i přírodní vědy, a tak uvažoval o povolání lékaře. Po dlouhém váhání se připravoval odjet studovat do semináře do Českých Budějovic. Změškal ale dostavník, a to považoval za pokyn osudu – rozhodl se tedy pro medicínu. Na pražskou lékařskou fakultu vstoupil v r. 1828. Nadaného a iniciativního medika si povšiml vedoucí katedry přírodovědy prof. Josef Svatopluk Presl a přijal ho jako svého asistenta pro „nerostopis a živočichopis“. Amerling promoval v r. 1836 a další dva roky ještě zastával asistentské místo u Presla. Na jeho doporučení pak přijímá místo osobního sekretáře hraběte Kašpara ze Šternberka, uznávaného přírodovědce, zvláště botanika. Vyřizuje korespondenci, uspořádá knihovnu a sbírky. K jeho povinnostem patří i předčítat svému zaměstnavateli díla latinských a řeckých klasiků, a to nejen v pracovně, ale i na procházkách v zámecké zahradě v parku v Březině. Pohybuje se v prostředí přátel Šternberka, vzdělaných, významných a vlivných osob, spoluzakladatelů Vlasteneckého muzea.

Úřednická, administrativní a monotónní činnost sekretáře mu nepřináší uspokojení. Proto ji opouští, aby se věnoval lékařské praxi. Při bližším styku s pacienty, pocházejícími z nejnižších vrstev obyvatelstva, srovnává jejich život se životem elitního okruhu Šternberka a uvědomuje si rozhodující význam vzdělání pro kvalitu životní úrovně. Amerling měl vždy zájem vyučovat, vzdělávat a vychovávat. Již v r. 1837 se ujal českých přednášek o chemii, fyzice a přírodovědě, které pořádala Průmyslová jednota v nedělní škole v Klementinu pro řemeslníky. V témže roce organizoval skupinu osob, které měly zájem o české knihy, především přírodovědného zaměření. Vyzval je, aby se zavazovaly ke stálému pravidelnému odběru takové literatury, a vytvořily fond, který by umožnil knihy vydávat, aniž by existovalo pro vydavatele riziko peněžní ztráty. Získával tak „stálce“ mezi studenty, ale i mezi předními osobnostmi, jako byl František Palacký, Pavel Josef Šafařík a další. Jeho podnik, vedený až příliš důvěřivě a amatérsky, bohužel ztroskotal.

A tak se Amerling rozhoduje ke svému nejvýznamnějšímu projektu – založení „všeučiliště“, netradičního výukového ústavu. Pro toto všeučiliště najde místo v centru Prahy, na rohu ulic V Tůních a Žitnobranské, dnešní Žitné. Byla to neudržovaná zahrada se zpustlým zahradnickým domkem a studánkou, jejíž vodě byl připisován léčebný účinek. Dávne keltské osídlení pozemku dokazovaly nálezy staré keramiky. Podle tradice na tomto místě stál dům královského porybného Karla IV. a pozemku se říkalo U Dědů. Amerling tam plánuje postavit budovu, která bude sloužit vzdělanosti – vědě a umění. Budovu nazve symbolickým jménem Budeč – půjde o místo, kde bude

vzdělávána budoucí generace budující lepší společnost. Název sám připomíná i Budeč, školu existující na úsvitě českých dějin, kde byla vzdělávána přemyslovská knížata včetně svatého Václava.

Amerlingovy plány byly velkolepé a finanční prostředky, někdy jako dary, častěji jako půjčky, poskytli jeho příznivci zvučných jmen – aristokraté Lev Thun, Hanuš Kolovrat, knížata Rohanové a další. Původně skromný projekt byl překonán a na staveništi vyrostla třípatrová budova zakončená hranatou dřevěnou věží. Je to místo pro meteorologickou stanicí i astronomickou observatoř. Projekt dále počítá s knihovnami, učebnami, řemeslnickými dílnami, fyzikálním kabinetem a chemi-

2 Bohuslava Rajska (Antonie Reissova). Orig. J. V. Hellich

3 Hrabě Leopold Lev hrabě z Thunu a Hohenštejna. Orig. J. Kriehuber, litografie z r. 1850. Wikimedia Commons, v souladu s podmínkami použití (obr. 2 a 3)

4 až 9 Tabule, které Amerling používal při výuce. Představovaly různé živočichy, ptáky a rostliny a znázorňovaly také jednotlivá povolání. Text je psán česky, německy a latinsky.

kou laboratoří. Na půdě domu bylo místo pro sušárnu léčivých rostlin pěstovaných na zahradě. Tam měly být druhy uspořádány jednak podle zemí jejich výskytu, jednak podle využití – rostliny okrasné, průmyslové a léčivé. Na zahradě budou také voliéry s ptáky, včelí úly či místo pro chov bource morušového. Pamatováno bylo i na vodní rostliny a živočichy v umělých potůčcích a rybnících. Byly vyhloubeny jeskyně pro uložení hornin a minerálů. Pozemek ohraničovala zeď, v níž byly představeny nejrůznější stavební materiály. Amerling plánoval zříditi i tiskárnu. V době drahé ruční sazby se zabýval myšlenkou vyvinout levný způsob sazby, jakousi klávesnici, na kterou by se hrálo jako na klavír.

V třetím patře byly umístěny prostory určené péči o zdraví. S Amerlingem totiž spolupracovali lékaři, bratři Špottové. Ti zaváděli neobvyklé metody vodoléčby (dobově oblíbené, např. Vinzenz Priessnitz v Jeseníku). Pacienta nejprve zabalili do prostěradel, a pak přikryli houněmi, aby se potil. Zůstával přitom o hladu a žízni, byl krmen jen suchými žemlemi a napájen čistou vodou. Tuto drastickou léčbu vyhledávali pacienti dosud neúspěšně léčení s chronickými neduhy, kteří od netradiční terapie očekávali pomoc.

Vyučovat bylo Amerlingovou vášní. Při formulaci přednášek nebylo psaných textů mu nedostačovala soubodá česká terminologie, a tak začal vytvářet názvosloví vlastní, a to i tam, kde to nebylo vždy nutné. To však způsobovalo, že jeho texty ztrácely srozumitelnost. Pro ukázkou jmenujme několik případů jeho novotvorby – např. pro rozlišování různých sloučenin chlóru s kyslíkem Amerling navrhol názvy soličnatec, soličinec, sličitec, podsolec, nadsolec, předsolec. Příklady jeho další terminologie uvádíme s dnes užívaným výrazem: uhlínek (diamant), uhloč (antracit), uhlez (kysličník uhelnatý), uhlec (kysličník uhličitý), uhlef (uhlovdík). I pro metrické míry vymyslel nové názvy: měrec (metr), tisícera (kilometr), desetička (decimetr), stotička (centimetr) a tisícíčka (milimetr). Amerlingův způsob přednášení byl však pro posluchače velmi přitažlivý. Josef Václav Frič ve svých pamětech vypráví: „Slovům a výkladům jeho bodří naši vlastenci jen s pobožnou hrůzou naslouchali, jeho výmluvnosti ani sebestřizlivější šosáci neodolali. I nejvýtečnějším z nich šla po rozprávc s geniálním tím mužem hlava kolem.“ Další Amerlingův posluchač je přednáškami nadšený: „Zvláštní půvab jeho přednášení, kdy k slovům družila se živá gestikulace a vlnící šedý vlas, to vše poskytovalo celek tak úchvatný, neodolatelný, dojima-

Das gemeine Eichhörnchen. Veverka obecná. *Sciurus vulgaris* Linné

4

Sibonaca Susowati Gmelin (Cinn. *Helleborus niger*)

Stinkende Jasmann Gmelin (Santalaki. *Helleborus foetidus*)

5

Seifensieder.

Mydlár.

Saponarius.

6

Hutmacher.

Kloboučník.

Pileorum opifex.

7

Bäcker.

Pekár.

Pistor.

8

Schneider.

Krejčí.

Sartor.

9

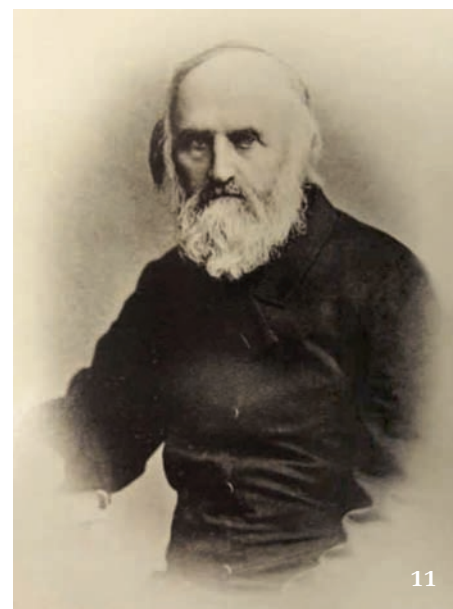
jí, že největší skeptik z posluchačstva překonán praví sousedovi: ejhle, prorok!"

Jeho vzdělávací činnost zaujala Bohuslavu Rajskou. Byla to vzdělaná, kultivovaná žena, o níž její současník napsal, že „byla ozdobou každé společnosti, kde se objevila“. Bohuslava, vlastním jménem Antonie Reissová, se věnovala otázkám vzdělání žen a dívek a byla i literárně činná. Její zájmy byly blízké ideálům Amerlinga, což je sblížilo. Tiché přátelství Amerling pěstoval taktně a doufal, že skončí trvalým svazkem. Bohuslava měla pro Amerlinga živé sympatie, ale nic víc. Amerlingovy naděje však ukončila nečekaná událost. František Ladislav Čelakovský, který působil na univerzitě ve Vratislavi jako vedoucí katedry slovanských jazyků, nečekaně ovdověl, a jeho nedo-

spělé děti osiřely. I Čelakovský patřil mezi obdivovatele Bohuslavy a jako vdovec ji požádal o ruku. Bohuslava se náhle ocitla pod tlakem svých blízkých. Přesvědčovali ji, že je její vlasteneckou povinností nahradit dětem matku a stát se životní družkou uznávaného básníka. Její švagr, známý pražský lékař Václav Staněk argumentoval i zcela pragmatickými důvody: jako žena univerzitního profesora bude mít zajištěnou bezpečnou existenci. Naproti tomu vedle idealistického, ale zcela nepraktického Amerlinga ji čeká budoucnost krajně nejistá. Když se k těmto radám přidal i hlas její přítelkyně Boženy Němcové, nechala se přesvědčit a za Čelakovského se provdala. Pro Amerlinga to bylo velké zklamání. Jeho přátelé ho poté seznámili s učitelkou Svatavou Michalovicovou,

jejíž zájmy také byly blízké Amerlingově činnosti a Svatava se posléze stala jeho manželkou.

Amerling se ve svém nadšení nenechal omezovat předpisy. Přednášky byly pořádané bez potřebných úředních povolení, v Budči se odehrávala setkání i se zahraničními návštěvníky, v divadle byly provozovány hry bez schválení cenzurou. Netradiční metody léčby bratří Špottů přitahovaly zájem i cizinců, mezi kterými byli Rusové projíždějící Prahou cestou do svých oblíbených západočeských a německých lázní. Zlaté rubly, jimiž za léčení platili a které pak Amerling rozměňoval, přitahovaly nežádoucí pozornost a podezření rakouských úřadů. Když se Amerling chystal zahájit provoz tiskárny, zasáhla rakouská policie.

J. V. Frič ve svých pamětech popisuje široké aktivity velkorysého reformátora, který, zahleděn do svých projektů, přecházel platné předpisy: „Nejenže zakládal školu bez všelikého vyššího povolení, nejenže se odbývaly v Budči schůze, jež byly policii tím podezřelější, že se jich účastnili vedle různých hostů ze všech takřka končin slovanských i jednotliví nespokojenci z drobného měšťanstva, nejenže hráli tam ochotníci bez povolení divadlo, že přednášelo se tam hochům řemeslníkům i dámám, však měly se tam zřídit zvláštní tiskárna a knihosklad. Když došel lis s literami, úřad zapečetěním zamezil jeho užívání.“

Policejní prohlídka domu a Amerlingovo vyšetřování nedokázaly nic nezákonného ani velezrádného. Zájem policie však podlomil pověst Budče. Dary mecenášů ustávaly, věřitelé žádali urychlené splácení půjček. Nešťastnému Amerlingovi zůstaly jen dluhy, a tak mu zbyla jediná možnost: Budeč prodat. V této kritické situaci mu velkoryse pomohl jeho příznivec, hrabě Lev Thun, který budovu koupil a využíval ji jako nájemní dům. Amerling pak našel místo ředitele ve škole v Panské ulici. Po 20 letech je ve svých 60 letech penzionován a jeho posledním působištěm se stal ústav pro mentálně hendikepovanou mládež. Charitativní Spolek paní svaté Anny zakoupil Šternberský palác na Hradčanech, Amerling se stal jeho ředitelem. Tam uplatňoval své pedagogické zkušenosti v péči o postižené děti. Ústav pod jeho vedením zajišťoval chovancům jednoduchou výuku přiměřenou jejich intelektuální kapacitě. Základní vzdělání a výcvik dovedností jim měly pomoci uplatnit se v jednoduchých povoláních. V Časopise lékařů českých čteme: „Výstavní a krásný palác, kdysi hrabat Šternberků, se zahradou, je vzorně a čistě udržován. Chovanci uvítali příchozí návštěvníky v řadách, salutujíce po vojensku s čapkami na hlavách a s dřevěnými šavlemi po boku. Jejich kázeň je bezvadná, předvedli výsledky své práce v košíkářství, pletení, barvířství.“ V péči o postižené děti mu pomáhala jeho manželka Svatava. Šternberský palác bylo Amerlingovo poslední působiště, v ústavu na Hradčanech 2. listopadu 1884 zemřel.

Stěžejí najdeme mezi osobnostmi 19. století postavu, o níž existuje tolik rozporných a protichůdných svědectví. Pro jedny je snaživý, neúnavný, moudrý, všestranný myslitel a badatel, vychovatel národa, následník Jana Amose Komenského, obětavý a na zisk nehledící muž budoucnosti. Na druhé straně je hodnocen jako nepraktický, velikášský podivín, fantasta a utopista s mystickým přístupem k vědám, jehož terminologická svévole činí jeho slova nesrozumitelnými, organizátor podniků, na něž jeho síly nestačily.

Josef V. Frič ve svých Pamětech píše: „Amerling byl bez rozpaků nejzajímavějším zjevem našeho předbřežnového života.“ Josef Durdík vzpomíná: „Byl to ušlechtilý, jemný duch, jako patriarcha čnějící do naší doby. Často jsem se divil jeho fantastice i všelikým jazykovým stvůrám, ale také té zásobě piety i nadšení, které v něm plály. Za svého života nebyl pochopen, tím méně doceněn.“ Ferdinand Čenský v nekrologu hodnotí jeho dílo a osobnost takto: „Byl to muž neúnavně snaživý, ušlechtilý, učený, humanista v pravém smyslu slova. Čistě lidský pro dobro, pravdu a krásu horující, jež svými snahami a ideami předběhl své vrstevníky na celá desetiletí, a snad měl vadu jedinou. Podnikal věci, k nimž tehdejší ani síly jeho, ani síly národa nedostačovaly.“

Josef Bohuslav Foerster, který se s Amerlingem setkával v domě svých rodičů, na něho vzpomíná: „Hluboké nezapomenutelné oči plné lásky a oddanosti vábily mě zázračnou silou. Není oboru, v němž by si neosvojil hlubší vědomosti. Čehokoli se dotkl, to pronikl svým duchem. Tento podivuhodný vědec se chtěl habilitovat na českém vysokém učení, ale nenašel tam místo. Ano, byl prohlášen za přemrštěného, pomateného blouda. Víím, že tento velký pedagog, hluboký učenec a převzácný člověk nebyl ani za svého života chápán, natož pak po zásluze oceněn.“ J. B. Foerster zde naráží na neúspěšný Amerlingův pokus získat docenturu na lékařské fakultě. Ve sboru profesorů jeho žádost nedoporučil Jan Evangelista Purkyně jako práci metodicky a vědecky nevyhovující. Také Antal Stašek se seznámil za svého mládí s Amerlingem. Své dojmy shrnuje: „Amerling

10 Jedna z Amerlingových výukových tabulí. Autor děkuje za poskytnutí ilustrací ze sbírek Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze (autor digitálních kopií P. Šolar, obr. 4, 5, 9 a 10) a Městskému muzeu v Plané (obr. 6, 7 a 8, sbírkový fond Po-37/B/8, 676 a 689).

11 Karel Slavoj Amerling. Podobizna. Autor neuveden (pravděpodobně Františka Svatava Amerlingová). Zdroj: Stručné vypsání života a působení Med. Dra. Karla Amerlinga, ředitele první České hlavní školy a ústavu učitelského. 2. výtisk. Praha. Nákladem vlastním, 1885. 20 s. Archiv Národního muzea

byl zastiňován a dílem i zesměšňován lidmi, kteří mu nesahali ani po kotníky. Člověk, který viděl dále, se stal terčem buď posměchu, buď závisti, nebo nepřátelství.“

Pisovatelka Tereza Nováková při stoletém výročí jeho narození píše: „Býval vždy hladce oholen, prameny šedých vlasů z týla sčesaný, modré oči již nehleděly ohnivě, spíše laskavě a skoro smutně. Ježto nebylo mu tehdy šedesát let, učinila ho minulá zimní činnost a mnohá zklamání patrně předčasně zestárlým. Ale postava byla stále imponující, vzpřímená, pravidelná tvář i ve svém smutku krásná. Nosil se vždy černě, míval dlouhé kabáty, vysoké, hedvábné nákrčníky, i ve svém starším oděném šatě připomínal učenec nebo vysokého hodnostáře. Vypadal důstojně.“ Jan Neruda napsal: „Stál samojediný proti kamenným spoustám předsudků. Chtěl příliš mnoho na svou dobu. Nedosáhl ani desátého dílu toho, co chtěl, ale přesto zasluhuje jeho snaha veškeré úcty.“

Amerlingem vyslovený požadavek ochrany ohrožených rostlin a živočichů, stejně jako jeho návrhy spojovat vyučování s výrobní praxí, důraz na názornou a logickou výuku i zásady péče o hendikepované děti předběhly dobu o několik generací. Proto při stoletém výročí smrti K. S. Amerlinga v r. 1984 vydala československá pošta známku s jeho portrétem, a UNESCO zařadilo jeho jméno na seznam výročí roku.

Použitou literaturu uvádíme na webových stránkách Živý.